

Атанаска Стамболийска/Atanaska Stamboliyska

ВИДИН ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЧУЖДЕНЕЦА, КРАЯ НА XIV—XIX ВЕК

Vidin through the Eyes of a Foreigner, the End of the 14th – the 19th Centuries

The aim of the present paper is to reveal the character of the town of Vidin during the 15th–19th centuries. It is based on the evidence of Russian, Czech, Hungarian, Romanian, Armenian, British, French, and German travellers who passed through the town. Their accounts are compared with the impressions of travel writers who lived in the Empire and represented part of the Islamic world – Evliya Çelebi and Mustafa bin Abdallah, also known as Katip Çelebi, Haji Khalifa. The information they provide is used to examine the town's urban development, architecture, religious and civic buildings, everyday life, and the ongoing process of adopting European trends.

Пътеписите са незаменим източник на информация за историята на дадено селище и събитие, описание на религиозни обреди, народни традиции и вярвания. Пътеписците са преки наблюдатели и участници в събитията. Те изграждат живописно описание, в което роля имат чувствата и емоциите на наблюдателя, неговото отношение към местното население, нагласата му за новото и различното, усетът му да надникне в този „чужд“ свят и да се опита да го разбере. Съпоставени и разгледани паралелно с другите исторически извори, пътеписите изграждат цялостно картина на отминалите векове. Съчетават в себе си наблюдателността на чужденеца и усещането за българина през погледа на „другия“.

Настоящата работа има за цел да покаже основно облика на Видин през XV–XIX в. Основава се на сведенията на руски, чешки, унгарски, румънски, арменски, английски, френски, немски пътешественици, които преминават през него. За историческото минало на града повечето от тях черпят информация от по-стари съчинения и дават общи бележки за архитектурния и градоустройствен план на Видин. Отделят внимание на обектите, които посещават и на хората, които срещат по време на краткия си престой. Често пъти правят паралел между „чуждия“ свят и този, от който идват. Всеки от тях съобразно своите виждания, образование,

нагласа, страната от която идва и отношенията ѝ с Османската империя пречупва видяното през гледната си точка.

Интерес представлява възможността да се съпоставят разказите и впечатленията на пътеписците, които идват отвън и на тези, които живеят в империята и са част от ислямския свят, начина, по които самите османски пътеписци – Евлия Челеби и Мустафа бен Абдуллах, известен като Кятиб Челеби Хаджъ Халифе, предават облика на Видин. Като част от османското общество, те добре познават живота в него – административната структура, нравите и обичаите. Но като представители на столичния град, животът в османската провинция остава встрани от тях. Сведенията за града двамата османски представители предават по-различен начин. Кятиб Челеби като османски енциклопедист дава общи сведения за града, посочва мястото му в административно-териториалното деление на империята. Евлия Челеби е по-наблюдателният, по-обстойният. Като типичен представител на ислямския свят той обръща голямо внимание на облика на мюсюлманския град – джамии, медресета, наименования на мюсюлмански махали; посочва титлите на длъжностните лица, показва значимото в града, което е дело на управляващите, възхвалява османския начин на живот, откроява добродетелите на мюсюлманското население. По-различен поглед не би могъл и да има, но неговото етническо оцветено описание ни представя османската гледна точка.

Във Видин всеки търси и вижда това, което го интересува. Османският пътешественик го възхвалява, търговският представител обръща внимание на търговската дейност в града, военните дават подробни описания на крепостта. Град видян от различни гледни точки.

Всеки със своя труд допринася за изграждането на неговия облик. Въз основа на тяхната информация се разглежда градоустройството, архитектурата, култовите и обществени сгради, ежедневието и започналият процес на възприемане на европейските тенденции, стремежът да се разчупи затвореният мюсюлмански свят, следвайки естествения ход на еволюцията.

Името

Още с приближаването си към даден град пътешественикът споменава първо името му. В това отношение Видин не прави изключение.

Името на града е възприето и записано по-различен начин от отделните автори. Тази разлика се дължи на спецификата на езика, говорен от тях и съответно препредаването на непознатия за тях български език.

Според Ханс Шилтбергер е *Pudein* (XIV в.)¹.

Френският маршал Жан льо Менгре Бусико го нарича *Боден*².

Маджарският пътеписец Георг. Март. Рагузиум – *Бодон* (1598 г.)³.

Неговият съотечественик Янош Комароми – *Videny* (1697 г.)⁴.

А неизвестният автор на „Описание на Турската империя, съставено от русин, бивш пленник у турците” – *Ведин* (70-те год. на XVII в.)⁵.

В дневника си капитан Шад го записва като *Vendonis*⁶.

В арменските пътеписи е отбелязано: „Някои наричат този град *Бидин*. В древността го назовавали *Виминакион* или *Уминакион*, а според латинското наименование – *Виминалиум*. Намира се в Долна Мизия. Птолемей го поставя на брега на река Дунав. Ако се съди по монетите на император Гордиан, изсеченият върху тях надпис свидетелства, че се е наричал *Казтакан*, но *Прокопий* споменава град на име *Виминакион*, сринат до основи от император *Юстиниан*”⁷.

Румънският пътеписец Димитрис Папазоглу нарича града *Bononia* (50-те год. на XIX в.)⁸.

Чешкият пътешественик Ян Вагнер съобщава и за античното име *Бонония* и за средновековното *Бдин*. (80-те год. на XIX в.)⁹.

От цитираните сведения проличава, че чуждият пътеписец е запознат със съчиненията, в които Видин намира място. Отразен е в множество географски карти, което се дължи на миналото му, на наличието на крепост с важно значение, на стратегическото му разположение¹⁰.

В пътеписите Видин се споменава още от XIV в. и се свързва с християнската съпротива срещу османското настъпление. Жан льо Менгр–Бусико и Ханс Шилтбергер (участници в кръстоносната армия под ръководството на Сигизмунд) дават сведения от военно-политически характер, като описват обстановката в българските земи и в частност Видин в края на столетието. С това допринасят за обогатяване на цялостната картина на събитията, която е изключително динамична и всеки опит за характеризиране на събитията е в сферата на хипотезите и поражда много въпросителни¹¹.

За разлика от тях тези от по-късен период (XVII–XIX в.) акцентират не върху кръстоносната армия, а дават информация за града, вече като част от огромната Османска империя. Кратка информация за завладяването му от османците дават Евлия Челеби¹², немският пътеписец капитан Шад (в своя дневник „Описание и наблюдение на господин Шад, капитан в Гайсрук, за пътуването до Леванта, което извърши със свитата на императорското посолство, 1740”)¹³, също и арменската историческа география с автори Хугас Инджеджиян и Степанос Кювер Атонц¹⁴. Сведенията, които те дават, се припокриват. Според тях градът е превзет от Фируз бей по времето на Баязид.

Разположение

В трудове е подчертано стратегическо разположение на Видин, което е от изключително важно значение за Османската империя: „*Който владее Видин, не само би управлявал Сърбия и би задържал голяма част от България, но би се разпореждал свободно във Влашко и Молдова чрез много удобната и кратка съобщителна връзка през Трансилвания*”¹⁵. Пътеписците информират за съществуващата пътна мрежа, която европейските държави използват за воен-

ните и стопанските си цели в този район на Балканите. Разположен е по посока от Дунавската равнина към Адрианопол и Константинопол. „*От Видин нататък главните пътища за България са: този за Ниш (около 20 часа), този за Пирот през Арзер паланка и Чипровац (около 23-24 часа), този за София през Арзер паланка, Дриновац (Дреновче), Милковоц (тур. Мелговджа), Берковац (тур. Берковча) и Сумугу балкан (35-36 часа). Най-сетне пътищата покрай Дунава и към Балкана*”¹⁶.

Не е пропуснато и огромното значение на река Дунав за Видин. Тя е определена като „*страшна защита, която природата даде на Османската империя*...”¹⁷.

Градът

Кятиб Челеби го определя като град и посочва географското му разположение измерено в дни път от Никопол и Цариград¹⁸.

За Евлия Челеби е **голям град**, разположен на обширно пространство¹⁹.

В руски пътепис от края на 60-те години на XVII в. е описан като **неголям град**²⁰. Това контрастира със сведенията на немските и австрийски пътеписи от XVIII и XIX в., където е определен като **чудесен и укрепен град, едно от най-важните места** в Придунавска България²¹. Като се имат предвид различията в разбиранията за териториалния мащаб на градовете от руска и западна гледна точка, това разминаване е напълно основателно.

Маджарските пътеписи (XVII в.) го определят като град с хубаво местоположение²², а чешките пътешественици (XIX в.) подчертават, че играе важна роля в българската история и особено по времето на Осман Пазвантооглу²³.

Крепостта

Крепостта заема важно място още от времето, когато градът е столица на цар Иван Срацимир. През периода на османската власт Видин е граничен град за Османската империя – разделя ислямския свят от християнския. Това го превръща във важен военен център и оттук значението на крепостта нараства. Съвсем естествено пътешественикът спира вниманието си върху нея.

Евлия Челеби започва описанието на града с крепостта. Определя я като важно и значимо място. Това свидетелства за значението, което ѝ отдава централната власт. Именно тя откроява мястото на Видин сред останалите градове²⁴.

В споменатия руски пътепис от 60-те години на XVII в. тя е описана като неголяма и не особено укрепена, с малко оръдия²⁵. В маджарски пътепис от 70-те години на XVII в. тя е представена с „**яки кули и огради**”²⁶. През следващите два века авторите са единодушни в своето мнение и вече я представят като солидно укрепена крепост, със значително въоръжение и доста добре изградена отбранителна система²⁷. Причината за променения облик на укрепителната система се дължи на стратегическото място на Видин. В края на 80-те години на XVII в.

градът е окупиран от австрийските войски и остава под властта им около десет месеца. Генерал Ветерани предприема укрепването на крепостните стени, съобразявайки се с новостите в изискванията на военното дело. Укрепителните дейности са продължени от османците и завършени около 1720 г.

Според наблюденията на румънските пътеписци от 50-те години на XIX в. значение има по-скоро местоположението ѝ, отколкото самите укрепления²⁸.

След Освобождението общото впечатление за отбранителните възможности, които е имала в предходните векове, остава. В края на 80-те год. на XIX в. тя вече е изиграла своята роля като отбранителен и защитен обект. Неизползваните и неподдържани крепостни кули се разрушават, стените на много места са съборени и материалът от тях е използван за строителството на училището в Лом²⁹.

Пристанището

Първият досег с града на повечето от пътешествениците започва с пристанището. Слязъл на пристанището, чужденецът остава впечатлен от него. Разположено е на открито пространство широко около 50 метра. Географското положение на града и ролята на реката и като търговски път предполага присъствието на военни и търговски кораби. Османският пътешественик Евлия Челеби разказва, че във Видин има един капитан, командващ десет кораба с триста моряци, които преследват разбойници по дунавските острови³⁰. Значението на видинското пристанище като важен търговски център, развитието на търговията и вносът на основни продукти също намира място в пътеписите. Идващият от столицата Евлия Челеби посочва, че голямо количество от солта и рибата идват от Влашко. В началото на XIX в. немският капитан Шад дава информация за седемдесет плавателни съда, от които най-малкият е в състояние да пренесе десет тона, а най-големият – поне тридесет. Петдесет години по-късно Бенямин Калай пише за 30-40 кораба с платна. Пътеписците не пропускат да опишат и техния вид, сравнявайки ги с корабите на финикийците³¹.

Интерес предизвикват външният и вътрешният град – с архитектурния облик на жилищата, махалите, улиците, обществените сгради, култовите постройки, пазара, хановете и кафенетата. И тук чуждият пътешественик не подминава мълчаливо, а спира вниманието си на онези елементи и детайли, които са му се сторили нови и интересни. Разхождайки се из улиците на Видин, той открива един непознат свят, а чрез перото си разкрива тайните му.

Обликът на външния град

Маджарските пътеписи от 30-те години на XVIII в. описват: „Външният град не е хубав“³². Бил е обграден с ров, но през 60-те години на XIX в. е в занемарено състояние. Сведение за наличието на ров се потвърждава и в румънските пътеписи от средата на XIX в.³³

Външният град е заселен от християнското население. Броят на турските жители е незначителен. Жилищните постройки тук са представени като „*малки мизерни къщи*“, „*дървени и глинени*“ или „*построени само от кал*“, „*еднокатни*“, чийто „*покрив е издаден напред и лежи на прости или боядисани колони*“, или „*малки двуетажни, боядисани в жълто, синьо или керемиденочервено*“. Съобщават за наличието на множество прозорци. Покривите са покрити с керемиди³⁴.

За съществуващата улична мрежа западните пътеписците през XVIII–XIX в. имат сходни впечатления: улиците са толкова тесни, че през тях да може да мине само една волска кола, доста са криви и нечисти, „*каменна настилка или съвсем липсва, или е толкова ужасна, че човек би предпочел да ходи до колене в кал*“. За разлика от тях Евлия Челеби през XVII в. пише, че улиците на града са покрити с каменна настилка. И това виждане е напълно естествено, като се има предвид гледната му точка. Използва всеки повод, които му се предоставя, за да възвеличи живота в империята във всичките му аспекти³⁵.

Османският пътешественик съобщава и за съществуването на четири християнски махали. За наименованията им не се споменава нищо. По всяка вероятност липсва установен топос, които да даде постоянно име на махалата. От други документални извори се знае, че махалите носят името на свещеника и впоследствие на виден жител на махалата³⁶.

Обликът на вътрешния град

Маджарските пътеписи от 30-те години на XVIII в. описват вътрешния град като грозен, пуст и кален³⁷.

Неизвестният автор на руския пътепис от XVII в. прави кратка характеристика на вътрешния град, около който по това време липсва здрава крепостна стена. През следващите XVIII и XIX в. укрепителната система на града придобива нов облик и това намира отражение в пътеписите на посетилите го чужденци. Всички отделят внимание на отбранителните съоръжения и портите, които разделят външния от вътрешния град³⁸.

Във вътрешния град се влиза през четири порти: на южната страна Стамбул капия и декорираната в ориенталски стил „Лондже капу“, наричан от народа и „Боклук капу“, поради боклука, изсипван редовно пред нея; на западната страна „Базар капу“; на север „Флорентин капу“³⁹. Чрез мостове, направени над вала, които при необходимост се вдигат с помощта на макари, градът става недостъпен. Централна порта е Стамбул капия. Вътрешният град е населен изцяло от турци и евреи. Според пътеписеца, който живее извън пределите на империята, жилищата имат същия архитектурен облик като тези във външния град. Няма разлика в облика на улиците⁴⁰. Османският пътеписец Евлия Челеби, идващ от столицата, представя една по-различна обстановка. Той разказва за 4700 едноетажни и двуетажни обширни къщи, с много стаи, изградени от камък. Някои от тях са покрити

с керемиди, а други с тънки дъски. Всяка от къщите е украсена с градина и лозя. Имат басейни и водоскоци⁴¹.

През 1661 г. Евлия Челеби съобщава за най-забележителните турски махали в крепостта: „Бей”, „Чарши”, „Табакхане”, „Шейх”, „Средната джамия”, „Налбант” и „Горната махала”. Съобщава и за една еврейска махала⁴².

Освен мюсюлманското население в града живеят евреи и дубровничани. Пътеписците не са оставили конкретни сведения за тях. Информация предоставят османските регистри, съдебни протоколи, завещания, договори, арбитражни сметки, полици, надгробни надписи⁴³.

Във вътрешния град намират място конакът, култовите мюсюлмански и християнски сгради, дюкяните и фурните.

Константин Иречек, минал през българските земи след Освобождението, описва мрачна картина на изоставения вътрешен град – съборени джамии, запустели улици в турските махали и затворени дюкяни.

Численост на населението

Пътеписците, минали през Видин, дават сведения за броя на населението и за неговия етнически облик. Тези данни, като се има предвид източниците от които са черпени, са твърде неточни.

Евлия Челеби пише, че в града се говори на бошняшки, сръбски, български и влашки. Според френски пътеписец от 70-те години на XVIII в. населението е от 12 000 до 15 000 жители. Джон Галт през 1811 г. съобщава, че населението на града плюс предградието се определя на 50 000 души, но вероятно не е по-малко от 30 000 души. Също във френските пътеписи от средата на XIX в. са отбелязани 20 000 души, между които има много българи и власи. В румънските пътеписи от XIX в. са посочени 25 000 души, като всички жители са османци и българи. Чешкият пътешественик Константин Иречек, преминал през Видин след Освобождението, информира, че градът се населява от 13 714 жители, между които 4480 турци и 1427 евреи⁴⁴.

Джамии

Важно място в етнически разнородния Видин заемат култовите постройки. Те са споменати в няколко пътеписа от западен и турски произход.

В своя пътепис Евлия Челеби споменава за 24 михраба. Изброява и имената на някои от джамииите и месджитите, като посочва и местоположението им „Шейх Ефенди”, „Налбанджамии” и „Акджамии” (Бялата джамия) са в Горната махала и са покрити с рубинено-червени керемиди. „Йешил джамии” (Зелената джамия) е с изкусно направено отгоре до долу синьо минаре. Понеже е стара джамия, има много посетители. „Узунджамии” (Дългата/Високата?/ джамия), „Чаршиджамии” и „Капанджамии” са покрити с олово и имат много посетители. Има общо десет каменни пресвети минарета с места за окачване на кандила. Също десет са и

махленските месджити, като най-известни сред тях са „Хаджи Ахмед” и „Шейх ефенди”, имащи дървени минарета. Наред с тях посочва и важно сведение, че в крепостта се намира една джамия, но не посочва наименованието ѝ. Евлия Челеби съобщава за съществуването на седем медресета и седем текета⁴⁵.

Капитан Шад също пише за две джамии, покрити с оловен купол, които са разположени в града, без обаче да посочва техните имена⁴⁶.

В пътеписа си от 1868 г. Бенямин Калай съобщава за джамия във вътрешния град, не споменава името ѝ, но посочва една важна подробност, която може да даде насока за нейното идентифициране. Въпросната джамия се намира до гроба на Хюсеин паша⁴⁷. Загадката е разрешена от Феликс Каниц. При посещението си във Видин през втората половина на XIX в. той спира вниманието си на най-голямата от тридесет и двете джамии – „*Ахмед джамия*”, отличаваща се с безбройни стъклени полилеи с огромни шраусови яйца. И именно пред главния ѝ вход почива Хюсеин паша. В същия пътепис отбелязва и „*Пазвантооглу Джамия*”, джамията „*Мустафа паша*”, в чийто двор се намира гробницата на Осман Пазвантооглу и „*Яли джамия*”, разположена непосредствено до старата турска митница, която сега е превърната в развалина от румънските снаряди⁴⁸.

В маджарски пътепис от 1830 г. са посочени повече от двадесет минарета⁴⁹.

Във френските пътеписи от 1836 г. се споменава за съществуването на двадесет минарета. През 1838 г. те се увеличават на двадесет и две и със силуетите си придават живописен изглед на Видин⁵⁰.

Това са джамии през погледа на пътеписците, по-големите и по-известните от тях са обозначени със своите имена, останалите се споменават само като брой, но разглеждайки османските извори и градоустройствените планове на Видин, техните имена постепенно се появяват, за да оформят една почти завършена картина на мюсюлманските молитвени домове⁵¹.

Наред с мюсюлманските култови сгради пътеписците отбелязват и символизирането на християнската вяра – митрополита, като духовен водач на християнското население и съществуващите християнски храмове.

Митрополитът

За църковното минало на града пътеписците отбелязват, че през средните векове има статут митрополия⁵².

При посещението си във Видин Джон Галт отбелязва, че жилището на митрополита се намира в крепостта, но сега (1868 г.) е превърнато в казарма и той е принуден да живее в една стая на частна къща⁵³.

Румънските пътеписци от 50-те години на XIX в. пишат, че има митрополит, който е грък⁵⁴.

Храмът...

Бенямин Калай (1868 г.) споменава: „...попаднахме на развалините на една стара, потънала наполовина, съвсем изоставена християнска черква; после влязохме пак в една малка българска черквица. Тя беше построена върху подземна, твърде стара черква, където сега водят няколко стъпала. Стените са покрити със стари, извехтели, изтрити фрески. Българският свещеник, който ни заведе долу, твърдеше, че тая подземна черква е било построена през 1260 г., значи в VII в. на християнството...”⁵⁵. Няколко години по-късно К. Иречек дава по-конкретна информация за християнските храмове. Той обяснява, че в крепостта се намира една двойна църква – ниска църква „Св. Панталеймон”, с надпис от 1633 г., според който е изографисана повторно и надясно от нея по-високата „Св. Никола”. Другата църква, за която информира, е изоставената „Св. Петка”. Според надписа на стената е изградена от влашкият воевода Йоан Матей Бесараб. Стенописите ѝ са положени върху тъмносив фон. След като в нея вече не се извършват богослужения, тя е превърната в ковачница.

Като използва разказа на местните жители, дава сведения за старата митрополитска църква. Според тях тя се намирала в близост до „Св. Петка”, но е разрушена от мюсюлманите⁵⁶.

Феликс Каниц отбелязва базиликоподобните форми на старите църкви, вкопани дълбоко в земята, чиито стенописи са силно обезобразени – на Богородица, на св. Петка и на други светци са избодени очите.

Но в същото време не пропуска да спомене и настъпващите промени в църковно-архитектурния облик на града, изразяващи се в изграждането на катедрала и на дървената камбанария – акт, предизвикан от обнародването на Хатихумаюна през 1856 г.⁵⁷

Другите религии

Феликс Каниц отбелязва и наличието на синагога за нуждите на еврейското население. Описва също и католическата църква – твърде неугледно скована от дъски, наподобяваща много на барака за дърва. И издигация се до нея оброчен камък-кръст с надпис: „Този свети кръст е предназначен за разпространение вярата Господна на романо-гръцката католическа общност във Видин – 1869”⁵⁸.

Административните сгради

Най-забележителният обект във вътрешния град е **сараят на пашата**. При посещението си в него през 1740 г. офицерът от австрийската императорска армия капитан Шад споделя: „задният двор на сарая представлява едно голямо дървено хале на два етаж, един голям кьошк, т.е. стая, където се разхождат на въздух и откъдето може да се гледа надалеч. Тя е обградена от всички страни с жалузи и се подаваше доста напред в двора между дървени колони. ...беше целият леко обазрен в червено”⁵⁹.

На територията на външния град се намира митницата, която, като част от общия архитектурен план на крайдунавски град е от огромно значение. Сведенията за нея са от 40-години на XVIII в., но появата ѝ е значително по-ранна⁶⁰.

През XIX в. Феликс Каниц също дава сведения за съдбата ѝ. Определя я като едно от забележителните здания на пристанището, което вследствие на румънските снаряди е превърнато в развалина. Освен нея в началото на XIX в. на територията на външния град се намират още и параходната станция, полицейската служба и австрийско консулство⁶¹.

Обществени сгради

Важно място заемат обществените бани.

Сведение за тяхното съществуване във Видин дава Евлия Челеби: *„Има две бани за къпане: едната, наричана Чаршийската баня, е покрита с небесносиньо олово, а другата, наричана Чаушка баня, е покрита с керемиди“*. Освен тях той пише, че в големите домове има още 200 бани⁶². Но като се има предвид, че Евлия Челеби има склонност да преувеличава, то едва ли може да се приеме, че броят на частните бани е достоверен.

Друг градоустройствен елемент, който формира облика на града, е *ханът*.

Евлия Челеби пише за три хана: *Йенихан (Новият хан), Балджи Кейабхан, Чаушхан. Освен тях има около двадесет хана за гурбетчии и бекари*⁶³.

От записките на бившия търговски съдружник и чиновник Джон Галт проличава, че европейските пътешественици, предвид високото си обществено положение и самочувствие на представители на европейските държави, предпочитат частните къщи, а не обществени ханове⁶⁴. За западния пътешественик се създават минимални удобства като постлани на пода килими, което говори, че за обикновения пътник такъв лукс е немислим.

Други обществени сгради, на които е отделено внимание, са *фурните*.

Същият Джон Галт пише: *„Фурните бяха отворени само в определени часове и край тях стоеше пазач, за да поддържа ред сред населението“*⁶⁵.

Като търговски град, пътешниците не пропускат да отбележат и съществуващите дюкяни.

Евлия Челеби дава сведения за 450 дюкяна, като на султанския пазар се намират всички ценни стоки. На брега на Дунава има около 60 магазина за сол и 6 магазина за риба. Има изобилие от моруна и чига⁶⁶.

Капитан Шад споменава за няколко магазина, намиращи се до Нишката врата, и ги определя като най-хубавите сгради на целия площад⁶⁷.

Б. Калай описва дюкяните, че са без врати и витрини⁶⁸.

Феликс Каниц информира, че на чаршията има и дюкяни за тютюн, килими и накити. По-късно представя доста живописно описание на дейността на видинските златари, чиято изработка впечатлява със своето майсторство и красота⁶⁹.

Пазарът

Централно място във всеки град заема пазарът. Бенямин Калай го разполага недалеч от крепостните стени, а Евлия Челеби допълва, че в разположената северно от крепостта Горна махала няма нито чаршия, нито пазарът. Впечатлява чужденеца с многообразието си. В изплетените от клони и покрити с листа шатри са натрупани огромни грамади пиперки, кромид, зеле и др. зеленчуци. На земята се търкалят огромни тикви и дини, в дървени съдове се продава грозде и др. плодове. Мнозинството от продавачите са българи, но има и турци. Отбелязват за присъствието на сарафин, на чиито масички се намират различни видове пари, от големи турски жълтици до най-дребните пари⁷⁰.

Видовете земеделска продукция намира потвърждение и в сведенията на пътеписците. Евлия Челеби на няколко пъти споменава, че околността на града е богата на лозови насаждения. Открояването на отделни култури продължава и през следващите векове. Споменава се, че зърнените храни и виното са много евтини⁷¹.

Тук се представя една пъстра картина, която запознава читателя и дава насока на съвременния изследовател за търговията в дунавския град. Пазарът, които ги събира, но едновременно с това и разделя. Това личи от характерното за отделните етноси облекло.

Многообразие в облеклото и езика

Евлия Челеби пише: „*Всички хора навиват синьо-белотъкани чалми – кой около татарски калпак, кой около граничарски калпак. Румелийският народ пък слага специални за него калпаци. Разхождат се облечени с долами и широки наметала от чоха*”⁷².

Бенямин Калай описва пъстро облеклото на различните етнически групи: „*Българи и българки в чистите им бели ризи, в бели шаечни контоши, тук други, в пъстри сукмани; сухи, високи черкези и татари с рошави калпаци, тук-там някой черкезки главатар в папуци, с червени гащи и дълга гайтанлия, по нататък турски войници и туркини с дълги наметала, покриващи цялото им тяло, със забрадени глави и закрити лица, така, че открити остават само очите им, дрипави почти голи цигани...*”⁷³.

Във Видин се наблюдава една пъстра смесица от лица, облекло, цветове и характерното за този дунавски град – всяка етническа група говори на своя език.

Унгарският дипломат, държавник и политик Бенямин Калай не пропуска да отбележи: „*За характеризирането на многоезичието на Изтока искам да спомена, че онова, което мюдюрът казваше на турски, гавазингът, по произход албанец, го обясняваше на господаря си от татарски произход на влашки, а той го превеждаше на мен, който съм маджарин, и на Каниц, който е немец, на френски, но все пак се разбрахме и можем спокойно да кажем: Алла-керим!.....*”⁷⁴.

Тази симбиоза на култура, традиции, начин на мислене, дори народопсихология се разглежда като един микросвят, където всеки човек е част от общото цяло на етноса, но и етносът е формиран от отделни индивиди, които му придават неповторим и уникален облик.

Нравите

Употребата на кафе е обичайно явление в Османската империя – кафе се пие навсякъде: и в султанския сарай, в кафенетата, в дюкяните, в частните домове.

То се поднася обикновено в малки чашки, без захар или със сладко⁷⁵.

Бенямин Калай представя и кратко описание на посетеното от него кафене в дунавския град – дървена двуетажна сграда, с дървена стълба, с ниски стаи и много прозорци. През тесен коридор се влиза в малка стая, в която има само една маса и два стола. Кафеджийката им донася една голяма чаша кафе с кифла⁷⁶.

В края на XIX в. (1881 г.) Лайош Талоци не пропуска да отбележи съществуването на само едно европейско кафене, докато турските са много повече⁷⁷.

Пътешественикът описва обстановката в сарая при подготовката на обяда. Впечатлен е от липсата на хигиена в османския двор: „...**приборите наистина се прибираха след всяко ястие, но ги носеха обратно твърде мазни, сигурно не ги измиваха, а само ги облизваха стърчащите навън слуги и заптиета.**”

И като цяло обобщава впечатленията си: „**Стар блясък, съвременен мрак, тия две характерни черти се забелязват навсякъде, по всяко нещо в турския свят**”⁷⁸.

Характерът

Голяма част от пътешниците, преминали през Видин, споделят своите впечатления и относно характера на българите и мюсюлманите. Отбелязват трудолюбие, неуморното прилежание и старание на българите. Описват ги като най-простосърдечни, приятни и приятелски настроени хора⁷⁹.

Като се има предвид християнската гледна точка на пътешесеца, всичко което е доловил и видял в характера на мюсюлманите е в ярък контраст с виждането за българите. Мюсюлманите през техния поглед са невежи, нахални и горди. Отличават се с грубото си предизвикателно държане и неуважение. Не така са представени мюсюлманите през очите на Евлия Челеби. Той ги описва като гостолубиви, с широко сърце хора, които без гости не сядат на софрата⁸⁰.

Пътешесецът споделя и начина, по който населението във Видин приема пратениците на европейските държави, пътешественици и търговци. Тяхното любопитство е предизвикано от нетипичното за този район на империята европейско облекло⁸¹.

В пътешесите са посочени и някои нововъведения, които османските управляващи налагат в града, опитвайки се да променят неговата архитектура, придавайки му по-голяма привлекателност, която привлича „чуждия” поглед.

Промените в архитектурата

Когато пътешписците са впечатлени от нещо красиво, създадено от мюсюлманите, те не скриват своето възхищение и похвали. Дават висока оценка на градоустройствената политика на Осман Пазвантооглу, свързана с изграждането на многобройните обществени чешми, с монументална украса в богат ориенталски стил и водохранилище. Вниманието им спира и великолепно изработен фонтан с позлатени арабески. Отбелязват и изградените от Пазвантооглу медресе и библиотека, оръжейния музей във Видин по време на Сами паша. Съобщават за появата на парната мелница, барутния склад и дървената часовникова кула⁸².

Новостите

Чуждият пътешественик забелязва не само промените в града, но и тези в начина на мислене на вишестоящите мюсюлмани, техния стремеж да откриват новото, да променят мирогледа си към света. За желанието на сина на Пазвантооглу да има европейски кабриолет. Стремежът на Хюсеин паша да образува единствения си син във Виена или Париж, но пречката е в невежеството на майка му, която е част от затворения свят на харема. За желанието на Сабри паша лицата с административни длъжности да научат френски език, който самия той владее доста добре.

Част от османските високопоставени лица в града започват да се обличат по европейски. Съобщават за изоставянето на чибука. За смяната на папиросата с по-модерните пури⁸³.

Пътешписците, които го посещават след Освобождението, разкриват промяна, която претърпява градът благодарение на ролята, която изиграва руската власт.

Значителна част от мюсюлманското население го напуска и продава имотите си на християните. Описани са новите униформи на войниците, ушити по руски образец. Споменава се за интелигенция като част от видинското общество. Разказват и за ежедневието на града. Информират, че е осветен от 42 газени лампи. Впечатление прави добрата хигиена в гостилници и хотелите, а също и съществуването на единственото европейско кафене⁸⁴.

Всеки посетил дунавския град с помощта на разказа си, съобразно своите виждания, мисия и цел, успява да предаде облика му и всекидневието на местното население. Записва и описва всичко, което е ново и нетипично за неговите нрави, бавно и неусетно се потапя в многообразието от срещите си с хората и техния свят. Открива очарованието на града в кипежа на живота му, в монотонността на Дунава, в постоянно идващите и заминаващи си лодки, носещи новите идеи и прогреса, в стоящата на стража крепост, в кривите улици, в малките църкви, в гордите джамии, в покритите мюсюлманки, в българските девойки с техния усет за красота и трудолюбие, в многобройните кафенета и пъстрия пазар. Един непресъхващ извор – на багри, които придават многообразие на ежедневието му.

БЕЛЕЖКИ

¹ Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век. Т. 3. Увод, подбор и коментар М. Йонов. С., 1979, с. 126

² Френски пътеписи за Балканите XV–XVII век. Т. 1. Състав. и ред. Б. Цветкова. С., 1975, 35–36

³ Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX век. Т. 2. Подбор, превод и коментар П. Миятев. С., 1976, с. 27

⁴ Пак там, с. 38.

⁵ Авторът на „Описание на Турската империя, съставено от русин, бивш пленник у турците“ е неизвестен. Всичко, което се знае за него, е извлечено от самото „Описание“. По всяка вероятност е военен, със солидно за времето си военно образование, за което говорят познанията му по география, топонимия, история, стратегия и геодезия. След освобождаването си от турците той обхожда за 62 месеца цялата Османска империя. По данни на „Описанието“ П. Сирку определя приблизително и неговото датиране – след 18.09.1669 г., тъй като след тази дата о-в Кипър става турско владение. Той открива известно сходство на „Описанието“ с историята на Фьодор Фьодорович Дорохин и предполага, че може би той да е неговият автор, но този въпрос все още не е намерил своя отговор. Ясно е, че авторът не е обикновен пленник. Той е обходил много места и е имал достъп дори до турските крепости. Това му дава възможност да събере доста данни за земите, населението, природните особености, укрепителната система, наличието на оръдия и т.н. Независимо от някои грешки авторът е твърде точен, дори при предаване на селищните наименования, политическите събития, довели до едни или други промени в турските владения. – Вж. Руски пътеписи за Балканите XVII–XIX век. С., 1986, с. 13.

⁶ Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII–XVIII век. Т. 6. Увод, подбор и коментар М. Йонов. С., 1986, с. 355.

⁷ Арменски пътеписи за Балканите XVII–XIX век. Т. 5. Състав., превод от древноарменски и коментар Аг. Орманджиян. С., 1984, с. 152. Хугас Инджеджиян и Степанос Кювер Атонц са автори на историческа география. Том шести от многотомната география е посветена на Османската империя. Описанието за Видин е включено в еялет Осу, обхващаш територията на България, Сърбия, Албания и т.н. Двамата автори ползват предимно „Джаиннюма“ (Светопоказател) на Евлия Челеби – първото историко-географско произведение на турски език от XVII в. В описанието за историческото развитие на Видин са използвани сведения от византийски, османски и гръцки извори. Използват разкази на търговци, мисионери, дипломати, сведения на местното население, лични наблюдения. Като географ, историк и публицист Хугас Инджеджиян между 1792–1809 г. няколко пъти минава през България. Атонц, пътувайки за Цариград, на два пъти минава през България и Сърбия.

⁸ Румънски пътеписи от XIX век за българските земи. Състав. М. Младенова, Н. Жечев. С., 1982, с. 130.

⁹ България през погледа на чешките пътешественици. Състав. В. Бехиньова. С., 1984, с. 208.

¹⁰ В „Списка русских городов дальних и ближних“, писан в края на XIV в., Видин е наречен „Видычев град“, „със седем стени каменен Мдин“. Според М. Н. Тихомиров названието на града Мдин за Видин се среща в руския Хронограф, редакция 1512 г. Е. П. Наумов смята, че названието на града „Видычев“ се свързва със самата крепост (т.е. Бабини

Видини кули), пояснение, което прави авторът на списъка или преписвачът. Според автора на статията Е. П. Наумов източниците на сведенията са няколко: кратко описание на България, което дава кратка характеристика на Видинското и Търновското царство и Добруджанското; анонимното описание от 1308 г.; наименованията на столиците дават основание да се сравни с характеристиката за трите Бългрии на Шилтбергер; договорот от 1519 г. между крал Людовик и султан Сюлейман. – Вж.: **Наумов, Е. П.** Болгарские топонимы „Российской географии XIV века” – В: Българско Средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-год. на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, 99-104; Българските земи в книги, атласи, карти от колекцията на д-р Симеон Симов. Съст. Л. Ванова. С., 1986.

¹¹ Видин се среща в съчинението на италианския историограф Флавио Биондо „История на Римската империя в три декади”, писано между 1438 и 1453 г. „На Дунав има два града, наричани Никопол и Видин”. Пролічва неговата информираност за балканските земи и за състоянието на османските владения. Видин е включен във връзка с българо-унгарските отношения през втората половина на XIV в. – Вж. **Заимова, Р.** Българската тема в западноевропейската книжнина XV–XVII в. С., 1992, с. 20, 27. Видин намира място и в труда на Георгиос Манос „Кратко географско изложение за Гърция и Европейска Турция от Г. А. М., гръцки гражданин, илюстрирана една карта от М. Перо”. – Вж.: **Данова, Н.** Видин и Видинският санджак в Географията на Георгиос Манос. – В: Историята и книгите като приятелство. Сборник в памет на Митко Лачев. Съст. Н. Данова, Св. Иванова, Хр. Темелски. С., 2007, 334-341.

¹² **Евлия Челеби.** Пътепис, превод от османотурски, състав. и редакция Ст. Димитров. С., 1972, с. 60.

¹³ *Описание и наблюдение на господин Шад, капитан в Гайсрук, за пътуването до Леванта, което извърши със свитата на императорското посолство, 1740.* Немски и австрийски пътеписи..., Т. 6, 353–355.

¹⁴ Арменски пътеписи..., с. 152.

¹⁵ Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 355.

¹⁶ Френски пътеписи за Балканите XVII–XIX век. Т. 4. Състав. и ред. Б. Цветкова. С., 1982, с. 239.

¹⁷ Английски пътеписи за Балканите (края на XVI – 30-те години на XIX век). Увод, състав. и коментар М. Н. Тодорова. С., 1987, Т. 7. с. 533, 665; Френски пътеписи за Балканите XVII–XIX век. Т. 4. с. 108.

¹⁸ **Аргиров, Ст.** Румелия и Босна географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. – Архив за поселищни проучвания. Год. I. С., 1938, № 2, с. 93.

¹⁹ **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 61.

²⁰ Руски пътеписи..., с. 13.

²¹ Немски и австрийски пътеписи, т. 6, с. 194, 347; Френски пътеписи..., т. 1, с. 308; Френски пътеписи..., т. 4, с. 203, 450.

²² Маджарски пътеписи..., с. 13.

²³ България през погледа на чешките пътешественици..., с. 208.

²⁴ **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 61.

²⁵ Руски пътеписи..., с. 13.

²⁶ Маджарски пътеписи..., с. 39.

²⁷ Френски пътеписи..., т. 1, с. 420; Немски и австрийски пътеписи..., т. 6.

²⁸ Румънски пътеписи..., с. 59, 107.

²⁹ България през погледа на чешките пътешественици..., с. 208.

³⁰ **Евлия Челеби**. Пътепис..., с. 60.

³¹ Пак там. Вж. и Английски пътеписи за Балканите..., т. 7, с. 538; Маджарски пътеписи..., с. 74.

³² Маджарски пътеписи..., с. 58.

³³ Пак там, с. 77; Румънски пътеписи..., с. 59.

³⁴ Пак там, 77–78, 84–85. Вж. и Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 351; **Евлия Челеби**, с. 61.

³⁵ Пак там, 77–78, 84–85. Вж. и Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 351; **Евлия Челеби**, с. 61.

³⁶ Интерес представлява един откъс от подробен регистър на Видинската лива с опис на Видин от 1542 г. Той дава сведения за наименованието на 14 български махали, от които 13 носят имената на свещениците в тях: „Поп Иван“, „Поп Петър протопоп“, „Поп Никола“, „Поп Иван“, „Поп Средко“, „Поп Джоре“, „Поп Игнат“, „Поп Иван Никола“, „Поп Петко“, „Поп Пене“, „Поп Стоян“, „другият поп Стоян“, „Поп Илия и поп Джорка“, четиринадесетата носи името „Света Марина“. ....В края на XVII и началото на XVIII в. са регистрирани четири махали: „Вягърна“, „Пантелей“, „Бояр“, „Поп Никола“. През XVIII в. са: „Пейова“, „Калиновци“, освен тях „Хаджи Нестор“, „Ралчо“, „Яне махала“, „Беневци“, „Дороситей“. – Вж.: **Цветкова, Б.** За етническия и демографски облик на Видинския през XVI век. – Известия на етнографския институт и музей, VII, С., 1964, 11–21; **Гандев, Хр.** Проникване и укрепване на българите във Видин към края на XVII и през XVIII век. – В: **Гандев, Хр.** Проблеми на Българското Възраждане. С., 1976, с. 522.

³⁷ Маджарски пътеписи..., с. 58.

³⁸ Руски пътеписи..., с. 13; Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 355.

³⁹ **Феликс Каниц**. Дунавска България и Балканът. Т. 1. С., 1995, с. 55.

⁴⁰ Маджарски пътеписи..., 77–78, 84–85, 90; Немски и австрийски пътеписи..., с. 351.

⁴¹ **Евлия Челеби**. Пътепис..., 62–63.

⁴² Пак там, с. 61.

⁴³ **Маринов, Е.** Миналото на видинските евреи. Видин, 2002; Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI век. С., 1977; **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи XVI–XVIII век. С., 1982, 159–161.

⁴⁴ **Евлия Челеби**, с. 62; Маджарски пътеписи..., с. 77, 203; Френски пътеписи..., т. 4, с. 239; Румънски пътеписи..., с. 130.

⁴⁵ **Евлия Челеби**. Пътепис..., 61–62.

⁴⁶ Немски и австрийски пътеписи..., с. 354.

⁴⁷ Маджарски пътеписи..., с. 90.

⁴⁸ **Феликс Каниц**. Дунавска България и Балканът..., 46–47, 73.

⁴⁹ Маджарски пътеписи..., с. 17.

⁵⁰ Френски пътеписи..., т. 4, 203–239.

⁵¹ **Илиев, Н.** Култови сгради във Видин (XV–XIX век) – В: Видински четения 2002. Доклади от семинар, посветен на деня на музеите. Видин, 2003, 29–40.

⁵² Маджарски пътеписи..., с. 38.

⁵³ Английски пътеписи за Балканите..., т. 7, с. 534.

⁵⁴ Румънски пътеписи..., с. 123, 130.

⁵⁵ Маджарски пътеписи..., с. 90.

⁵⁶ **Иречек, К.** Пътувания..., с. 340.

⁵⁷ **Ф. Каниц**. Дунавска България..., 50–51.

- ⁵⁸ Пак там, с. 51.
- ⁵⁹ Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, 350–351.
- ⁶⁰ Пак там, с. 354; Френски пътеписи..., т. 1, с. 297; Маджарски пътеписи..., с. 75.
- ⁶¹ **Ф. Каниц.** Дунавска България..., с. 73.
- ⁶² **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 62.
- ⁶³ Пак там.
- ⁶⁴ Английски пътеписи за Балканите..., т. 7, с. 535.
- ⁶⁵ Пак там, 538–539.
- ⁶⁶ **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 62; Маджарски пътеписи..., с. 38.
- ⁶⁷ Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 351.
- ⁶⁸ Маджарски пътеписи..., с. 74.
- ⁶⁹ **Ф. Каниц.** Дунавска България..., 49–50.
- ⁷⁰ Маджарски пътеписи..., 83–84.
- ⁷¹ **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 63; Маджарски пътеписи..., с. 38.
- ⁷² **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 62.
- ⁷³ Маджарски пътеписи..., с. 84.
- ⁷⁴ Пак там, с. 77.
- ⁷⁵ Пак там, 76–77, 82–83; Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, с. 349.
- ⁷⁶ Маджарски пътеписи..., с. 82.
- ⁷⁷ **Пейковска, П.** Пътепис за България на Лайош Талоци от 1881 г. – Известия на Държавните архиви, 1992, №64, 202–203, 207–209.
- ⁷⁸ Маджарски пътеписи..., 91–92.
- ⁷⁹ Пак там, с. 78, 84; Английски пътеписи за Балканите..., т. 7, 648–649.
- ⁸⁰ **Евлия Челеби.** Пътепис..., с. 62.
- ⁸¹ Френски пътеписи..., т. 1, 297–298; Немски и австрийски пътеписи..., т. 6, 346–347.
- ⁸² **Ф. Каниц.** Дунавска България..., с. 44, 46, 49; **Иречек, К.** Пътувания..., 339–340.
- ⁸³ Английски пътеписи за Балканите..., т. 7, с. 539; **Жером-Адолф Бланки.** Пътуване из България през 1841 година. С., 2005; Маджарски пътеписи..., 77, 91–92.
- ⁸⁴ **Пейковска, П.** Пътепис за България..., 207–209; България през погледа на чешките пътешественици, с. 208.